

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 001.8:347.1

А. Л. Юріна

студентка 2 курсу денної форми навчання
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
економіко-правовий факультет, спеціальність “правознавство”
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ФОРМИ, СПОСОБУ, МІРИ І ПОРЯДКУ ЗАХИСТУ В НАУЦІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА¹

Захист цивільних прав є однією з найважливіших категорій теорії цивільного та цивільно-процесуального права, без розуміння якої вельми складно розібратися у характері й особливостях цивільно-правових санкцій, механізмі їх реалізації тощо.

Наразі в юридичній літературі відсутній єдиний підхід до визначення таких понять, як форма, спосіб, міра і порядок захисту. Немає й чіткого розмежування у співвідношенні цих понять.

Спробуємо викласти власну позицію щодо зазначених питань.

Форма захисту цивільних прав

Під формою захисту мається на увазі сукупність внутрішньо узгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав та охороняємих законом інтересів.

Проте наразі в юридичній літературі стосовно форм захисту існують дві основні точки зору.

Одні автори (Г. П. Тимченко, В. В. Бутнєв, М. К. Треушников та ін.) вважають, що поняття форми і способу захисту необхідно розрізняти. Під формою захисту права вони розуміють чітко визначену законом діяльність щодо захисту права, що здійснюється спеціально уповноваженими органами; тобто форма захисту — це комплекс внутрішньо узгоджених організаційних засобів захисту суб'єктивного права, що здійснюється у межах єдиного правового режиму [1, с. 10, 20, 32].

¹ Текст доповіді студентки А. Л. Юріної на черговому засіданні гуртка з цивільного права, яке відбулося у грудні 2008 р. Друкується з метою висвітлення на шпальтах періодичних юридичних видань результатів наукової діяльності студентів економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Інші автори (М. І. Брагінський, О. О. Красавчиков та ін.) не проводять межі між цими поняттями. Вони, ототожнюючи “форму” і “спосіб” захисту, відокремлюють такі форми захисту, як: а) визнання права; б) відновлення становища, яке існувало до порушення права і попередження дій, які його порушують; в) присудження до виконання обов’язку в натурі; г) припинення чи зміна правовідношення; д) стягнення з особи, яка порушила право, завданих збитків; е) звернення до компетентного органу, наділеного владними повноваженнями [2, с. 95-97, 101].

Ми цілком згодні з точкою зору авторів першої групи, які чітко визначають поняття “спосіб” та “форма” захисту. При цьому ми не можемо погодитися з точкою зору М. І. Брагінського й О. О. Красавчикова, оскільки, на нашу думку, ці два поняття не можна ототожнювати (наприклад, звернення до компетентного органу, безумовно, є способом захисту, але такі дії реалізуються в адміністративно-правовій формі). Крім того, новий ЦК України у ст. 16 дещо з вищеперерахованого виокремлює саме як спосіб захисту, а не форму [3, с. 8].

В юридичній літературі розрізняють дві основні форми захисту — юрисдикційну й неюрисдикційну.

Юрисдикційна форма захисту “це діяльність уповноважених державою органів щодо захисту порушених або оспорюваних суб’єктивних прав” [4, с. 296].

Неюрисдикційна форма захисту охоплює дії громадян й організацій щодо захисту цивільних прав та охороняємих законом інтересів, що здійснюються ними самостійно, без звернення за допомогою до державних та інших уповноважених органів. У ЦК України зазначені дії об’єднані у поняття “самозахист цивільних прав” і розглядаються як один із способів захисту цивільних прав (ст. 19 ЦК). У межах цієї форми захисту суб’єкт порушеного чи оспорюваного права може використовувати різноманітні способи самозахисту, які повинні бути відповідні порушенню та не виходити за межі дій, необхідних для його попередження [3, с. 9].

Найбільш точно визначення самозахисту пропонує М. С. Корабльова: “Самозахистом визнається така форма захисту прав, способи якої являють собою самостійні дії громадян та юридичних осіб, які не суперечать закону, які здійснюються з метою найбільш оперативного припинення правопорушення, відновлення порушених прав і компенсації шкоди без застосування примушувальних заходів держави за допомогою її органів” [5, с. 7].

Способи захисту цивільних прав

Способи захисту перелічені у статті 16 ЦК України. Під способом захисту в юридичній літературі, як правило, розуміється передбачений законодавством засіб, за допомогою якого може бути досягнуто припинення, запобігання, усунення порушеного права, його відновлення чи компенсація збитку.

О. В. Бринцев визначає спосіб захисту права як “передбачені чи санкціоновані законом заходи, безпосередньо спрямовані на усунення перешкод у здійсненні права шляхом впливу на зобов’язану особу” [6, с. 23].

М. С. Корабльова характеризує спосіб захисту як “засоби, які випливають із закону, за допомогою яких через юрисдикційний орган здійснюється вплив на правопорушника, чим досягається відновлення положення, яке існувало до правопорушення” [5, с. 27].

Найбільш вдалим нам здається визначення, запропоноване В. В. Вітрянським: “Під способом захисту права маються на увазі засоби, за допомогою яких можуть бути досягнуті: припинення, неприпустимість, усунення порушення права, його відновлення та/або компенсація шкоди, завданої правопорушенням” [7, с. 14].

Підводячи підсумки, виходячи із наведених вище визначень понять, можна визначити спосіб захисту прав як передбачені законом засоби дії зацікавленої особи або компетентного органу, спрямовані на забезпечення реалізації прав, відновлення порушених прав, відшкодування завданих втрат і притягнення до відповідальності винних осіб.

Порядок захисту цивільних прав

В юридичній літературі часто способи та порядок захисту помилково отождествлюють.

Порядок захисту, як правило, поділяється на загальний і спеціальний.

Загальним порядком захисту є судовий порядок захисту, тобто такий порядок застосовується у більшості випадків і передбачає звернення особи, права якої порушені, з позовом до суду.

Спеціальним порядком захисту цивільних прав та охороняємих законом інтересів слід визнати адміністративний порядок їх захисту. Сам по собі захист цивільних прав в адміністративному порядку шляхом звернення до певного органу чи посадової особи є нетиповим для цивільного права. Тому він (захист) застосовується у вигляді виключення із загального правила, тобто тільки у прямо вказаних у законі випадках.

Міри захисту цивільних прав

С. С. Алексеев вперше ввів в юридичну науку поняття “мір захисту суб’єктивних прав і забезпечення виконання обов’язків”. В якості мір захисту він пропонує розглядати заходи примусу до виконання обов’язків, спрямовані на відновлення порушених суб’єктивних прав потерпілого, які виражаються у покладанні нових обов’язків і забезпечують відновлення прав незалежно від наявності вини особи, яка їх порушила.

Згодом в юридичній науці став використовуватись більш простий та короткий термін: “міри захисту” [8, с. 184-189]. Дослідження мір захисту — та необхідна основа, без якої неможливо вивчення проблем державного примусу в юридичній науці, вивчення форм державного примусу, виявлення спільних закономірностей їх існування.

“Під мірами захисту правопорядку, — вважає І. Л. Петрухін, — слід розуміти застосування компетентними органами держави правовідновлювальних санкцій чи інших примусових заходів для відновлення порушеного правопорядку, забезпечення обов’язків, покладених на громадянина, громадську або державну організацію, щоб сприяти реалізації прав, здійснення яких з тих чи інших причин є складним для громадянина” [9, с. 67].

Дуже стисло, але точно дав визначення мір захисту Ю. Басін: “...захист є сукупністю заходів державного примусу, спрямованих на забезпечення недоторканності прав та ліквідацію їх порушення” [10, с. 45].

“У будь-якому разі міри захисту — це державно-примусова діяльність, спрямована на забезпечення відновлювальних задач: на відновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов’язку” [11, с. 222].

Взагалі всі автори, які здійснюють дослідження мір захисту, акцентують увагу на тому, що міри захисту є заходами державного примусу, метою яких є відновлення нормального ходу розвитку правовідносин, ліквідація правових аномалій, пов’язаних з об’єктивно протиправним діянням.

Вчені-процесуалісти вводять до науки поняття “мір процесуального захисту”. Таке визначення немає значних відмін від “мір захисту”. Різниця “мір захисту” та “мір процесуального захисту” взагалі полягає тільки у тому, що другі закріплені у нормах цивільного процесуального права, є видовою категорією стосовно “мір захисту”. Міри процесуального захисту виступають як складові механізму примусу, спрямовані на забезпечення виконання обов’язків, мають порядок здійснення правосуддя в якості найбільш загального об’єкта захисту. Міри процесуального захисту є головним забезпечувачем прав і свобод людини і громадянина.

Н. В. Кузнецов перераховує ознаки мір процесуального захисту: 1) застосовуються за об’єктивно протиправну поведінку (без урахування вини правопорушника); 2) застосовуючи засоби захисту, судовий орган ніяких нових обов’язків на правопорушника не покладає, а примушує виконати ті, які не були виконані, чи виконує їх за нього; 3) здійснюють функцію захисту, яка насамперед виражається у відновленні порушеного права та забезпеченні виконання обов’язку; 4) закріплені у санкціях цивільних процесуальних норм [12, с. 6-16].

Висновки

Підсумовуючи, слід зазначити, що такі поняття, як “форма”, “спосіб”, “порядок” та “міра” захисту є дуже схожими за значенням і деякі науковці помилково їх ототожнюють, хоча, на нашу думку, їх обов’язково необхідно розрізняти.. Форма захисту — це сукупність внутрішньо узгоджених організаційних заходів щодо захисту суб’єктивних прав та охороняємих законом інтересів. Спосіб захисту — це передбачений законодавством засіб, за допомогою якого може бути досягнуто припинення, запобігання, усунення порушення права, його відновлення чи компенсація збитку. По-

рядок захисту передбачає звернення до компетентних органів з вимогою про відновлення порушених прав чи відшкодування збитків. Під мірами захисту маються на увазі заходи примусу до виконання обов'язків, спрямовані на відновлення порушених суб'єктивних прав потерпілого, які виявляються у покладанні нових обов'язків і забезпечують відновлення прав незалежно від наявності вини особи, яка їх порушила. Як бачимо, ці поняття за сутністю є зовсім різними, але, безперечно, всі вони відносяться до захисту цивільних прав та інтересів.

Література

1. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — Харків, 2002. — 21 с.; Бутнев В. В. К понятію механизма защиты субъективных прав // Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. — Владивосток, 1989. — С. 10; Треушников М. К. Судебная защита гражданских прав // Учебник гражданского процесса. — М., 1996. — С. 20.
2. Брагинский М. И. Осуществление и защита гражданских прав. Сделки. Представительство. Доверенность. Исковая давность // Вестник ВАС РФ. — 1995. — №7. — С. 101. Красавчиков О. А. Советское гражданское право: Уч. в 2-х томах / Т. 1; изд. 3-е, испр. и доп. — М.: Высшая школа, 1985. — С. 95-97.
3. Цивільний кодекс України. — Харків, 2008.
4. Гражданское право: Учебник / Под ред. А. П. Сергеева. Изд. 2-е, перераб. и доп. Ч. 1. — М.: Теис, 2008.
5. Кораблёва М. С. Гражданско-правовые способы защиты прав предпринимателей: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. — М., 2002. — С. 7.
6. Бринцев О. В. Сутність правових спорів у сфері підприємництва та способи їх вирішення: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. — Харків, 2001. — 25 с.
7. Витрянский В. В. Проблемы арбитражно-судейской защиты гражданских прав участников имущественного оборота: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. — М., 1996. — 23 с.
8. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права. Вып. 2. — Свердловск, 1964.
9. Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. — М., 1985.
10. Басин Ю. Основы ГЗ и защита субъективных гражданских прав // Проблемы применения Основ ГЗ и Основ гражданского судопроизводства СССР. — Саратов, 1971.
11. Мордовец А. С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. — Саратов, 1996.
12. Кузнецов Н. В. Санкции в гражданском процессуальном праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Саратов, 1981.